

vijf struikelstenen voor de familie Weijl

bijsluiter bij de steenlegging voor de voormalige bakkerij aan de Kloksteeg 3 in Leiden

Arnold Schalks

INLEIDING

In 1994 bedacht de Duitse kunstenaar **Gunter Demnig** het project 'Stolpersteine' (vertaald: 'struikelstenen'). Je zou de plaatsing van struikelstenen kunnen zien als een late verzetsdaad, om – met terugwerkende kracht – het werk van de nazi's, die dachten dat ze hun ongewenste medemens voorgoed konden uitwissen, alsnog ongedaan te maken. De vierkante steentjes hebben bovenop een goudkleurig metalen plaatje. Daarin zijn de namen gegraveerd van de mensen die niet vergeten mogen worden, met hun geboortedatum, hun sterfdatum en de naam van het vernietigingskamp waarin ze werden vermoord. De letters op de stenen zijn expres klein gehouden, en alleen leesbaar voor degene die zich ernaartoe buigt. Door die buiging toont de lezer automatisch respect aan de genoemde persoon. De struikelstenen zijn symbolische obstakels. Ze doen een beroep op ons gemoed, dat onze – relatief ongestoorde – gang door het leven heel eventjes hinderlijk onderbreekt.

De vijf struikelstenen zullen worden geplaatst voor een huis in de Kloksteeg. Daar woonde ooit de joodse bakersfamilie **Weijl**. In de Tweede Wereldoorlog werden vijf van de zes gezinsleden door de *nazi's* opgepakt, weggevoerd en vergast. De struikelstenen waarschuwen ons dat we het in ónze tijd niet mogen toestaan dat gruweldaden als die van de *nazi's* zich waar dan ook herhalen.

De vier struikelstenen voor de joodse familie Loeb, die Gunter Demnig in 2010 plaatste voor de ingang van boekhandel de Kler aan de Breetstraat 161 in Leiden. <

Foto van de Kloksteeg rond 1910 met misschien wel het enige beeld van de familie Weijl: links vooraan in witte bakersschorten mogelijk zoon Joseph Michael en Louis Weijl. Daarachter een bakersknecht en mogelijk moeder Klaartje bij de handkar. De bakkerij bevindt zich aan de rechterkant direct achter de man met het koffertje. << •

DE MENSEN ACHTER DE NAMEN

Ik zal proberen om de mensen, voor wie de struikelstenen zijn bedoeld, aan jullie voor te stellen. Dat is niet eenvoudig. De nazi's zijn grondig te werk gegaan, want mijn zoektocht naar sporen van de Leidse familie Weijl heeft weinig opgeleverd. De gegevens, die ik over de familie heb kunnen vinden, komen uit de archieven van *Erfgoed Leiden en Omstreken*. Het meeste kwam ik te weten over **Louis Weijl**, het enige gezinslid dat uit handen van de Duitsers wist te blijven, de oorlog overleefde, in vrijheid stierf en voor wie dan ook geen struikelsteen hoeft te worden geplaatst. De levensbeschrijving van zijn broer en vier zussen zit echter vol gaten, die waarschijnlijk nooit zullen worden gedicht.

Het verhaal van de bakkersfamilie Weijl begint in 1879. In dat jaar verhuist de 25-jarige vrijgezel **Michael Joseph Weijl** dan van het Gelderse Lochem naar Leiden. Hij huurt er de bakkerij in de Kloksteeg nummer 3. Op 26 april 1880 plaatst de trotse bakker zijn eerste advertentie in het Leidsch Dagblad. • >

Twee jaar later haalt Michael Joseph de 28-jarige **Klaartje Kan** uit Meppel naar Leiden. Hij trouwt met haar en koopt de bakkerij mét woonhuis voor fl 4.060,-. Vader en moeder Weijl worden lid van de kleine Nederlands-Israëlitische Gemeente Leiden. Op Sjabbat bidden ze in de synagoge op het Levendaal.

Michael en Klaartje krijgen zes kinderen. Vier meisjes: **Helena, Judith, Hanna en Alida**, en twee jongens: **Louis en Joseph Michael**. Ze voeden hun kinderen op volgens de joodse traditie. Zodra de vier oudste kinderen de lagere school hebben afgemaakt en hun leerplicht vervalt, worden ze van school gehaald om mee te helpen in de bakkerij. • >>

Van **Louis en Joseph Michael** wordt verwacht dat ze het bakkersvak in de praktijk leren, zodat ze later het familiebedrijf kunnen overnemen.

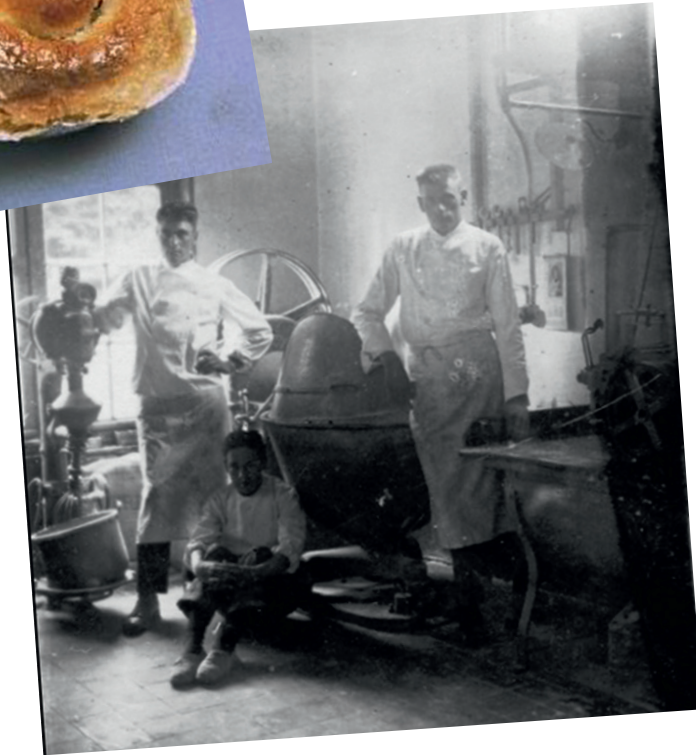
De meisjes **Helena en Judith** helpen met bedienen in de bakkerswinkel. • >>>

De jongste dochters **Hanna en Alida** – die kennelijk wel mogen doorleren – helpen buiten schooltijd met het klaarzetten van het bestelde brood en banket, zodat de bakkersleerlingen ze later per fiets kunnen bezorgen. • >>>>

M. J. WEYL & Co.,
Kloksteeg 3,
bevelen zich minzaam aan tot het leveren van
Brood, Beschutt, Zoetgoed enz. enz., belo-
vende een solide en prompte bediening.
Des Zondags 2-maal daags versch
Brood en Gallen.
☞ Alle dagen versche **Leidsche Bolussen,**
Theekoekjes enz.
Bestellingen worden zoo spoedig mogelijk bezorgd.

Bakkersleerling
Nette bakkersleerling ge-
vraagd goed kunnende
fietsrijden. Firma M. J.
WEIJL, Kloksteeg 3.

Naast broden verkoopt de bakkerij opvallend veel met gemberstroop gezoete bolussen, vooral aan Leidse studenten. De populariteit van dat gebak onder studenten komt doordat de Leidse schrijver **Klikspaan** ooit in de inleiding van zijn boek *Studententypen* beweerde, dat de bolus de 'enigst mogelijke versnapering in de pauzes tussen de colleges' is. De bolussen van Weijl winnen op de Nationale Bakkerijtentoonstelling een zilveren medaille. Als Hare Majesteit de Koningin **Wilhelmina** een trommeltje van het banket bestelt, mag Michael Weijl zich met recht 'hofleverancier' noemen. < •

Zoon **Joseph Michael** is een vlijtige leerling die aanleg én zin heeft om zijn vader op te volgen. Zijn één jaar oudere broer **Louis** is minder tevreden met dat toekomstperspectief. Zijn droom is het, om advocaat te worden. Hij weet dat hij daarvoor naar de universiteit moet. Iemand met alleen het getuigenschrift van de lagere school, zoals hij, maakt geen kans om daar te worden toegelaten. Toch geeft de zwaar bebrilde Louis zich niet gewonnen. Hij besteedt al zijn vrije tijd – vaak 's nachts – om zich voor te bereiden op het staatsexamen, waarvoor hij moet slagen om aan de universiteit te mogen studeren. Twaalf keer laat de staatsexamencommissie hem zakken op een onvoldoende voor meetkunde. De dertiende keer neemt Louis de brief van een bekende oogarts mee, die verklaart dat Louis' buitengewoon slechte ogen hem hinderen bij het oplossen van meetkundige opgaven, maar dat er aan z'n verstand niets mankeert. Op zijn 37ste jaar mag hij dan eindelijk met zijn rechtenstudie beginnen.

Helena en **Judith**, de oudste twee dochters, zitten ook niet stil: ze leren zichzelf buiten werktijd het kleermakersvak aan. Als ze vinden dat ze goed genoeg zijn, richten ze boven de bakkerij een atelier in en plaatsen een advertentie in de krant waarbij ze hun klermaakkunsten aanbieden als *tailleuses*. << •

Hanna, het één na jongste zusje, is ook een slimme meid. Na de lagere school leert ze door voor makelaar. Als ze haar opleiding heeft afgemaakt verhuist ze naar Den Haag, waar ze wordt beëdigd als Nederlands eerste vrouwelijke directrice van een makelaarsbureau. <<< • Dat nieuws is zo bijzonder, dat het de voorpagina van een landelijk dagblad haalt. **Hanna** is het eerste kind, dat het ouderlijk huis verlaat.

Alida, de laatstgeborene, volgt na haar lagere school een opleiding tot accountant, haalt haar diploma Stenografie en vindt een baan als rijksambtenaar bij het Leidse Belastingkantoor. Vier jaar later wordt ze bevorderd tot Rijksklerk der 3e Klasse bij de Belastinginspectie in Haarlem. Een jaar later keert ze

Gevestigd als Tailleuses:
GEZUSTERS WEIJL.
Atelier tot het vervaardigen van DAMES-KOSTUUMS.
Tijdelijk **KLOKSTEEG 3.** 3561 14

— Voor de Haagsche rechtbank is heden beëdigd als makelaar in huizen en andere vaste goederen onze stadgenoot mej. H. Weijl, directrice van het Woningbureau Duinoord te 's-Gravenhage.

terug als Schrijver der 1e Klasse op de 2e Afdeling Inspectie van het Leidse Belastingkantoor. Ze blijft al die tijd in de Kloksteeg wonen.

Als vader **Michael Joseph** en moeder **Klaartje** zijn overleden, laat **Joseph Michael** de goedlopende bakkerij verbouwen en uitbreiden. De nog thuiswonende zussen **Helena, Judith en Alida** en broer **Louis** zijn dan al zo druk met hun eigen zaken dat ze steeds minder vaak beschikbaar zijn om een handje te helpen in de bakkerij. Om het bedrijf en het huishouden draaiend te houden neemt Joseph Michael bakkersleerlingen • > en dagmeisjes aan. • >>

Louis slaagt op zijn vijfenveertigste jaar voor zijn doctoraal examen Rechten. Als beëdigd advocaat en procureur opent hij een kantoor op de Breestraat. Hij verhuist zijn Leidse kantoor twee maal. • >>> Hij treedt regelmatig op als advocaat in strafzaken en faillissementen. Als Louis drie jaar later met een Litouwse vrouw trouwt, verhuist het paar naar Den Haag. **Louis** is, na Hanna, het tweede kind dat het ouderlijk huis verlaat.

Op 30 november 1939 viert bakkerij Weijl haar 60-jarig bestaan. • >>>> De feestvreugde wordt gedempt door de Duitse inval in Polen en de dreiging van een nieuwe wereldoorlog. Het bange vermoeden wordt werkelijkheid als Duitsland op vrijdag 10 mei 1940 om vijf voor vier 's morgens Nederland aanvalt. Om de opmars van de vijand te vertragen, wordt die avond de straatverlichting in heel Nederland uitgeschakeld. Het Nederlandse leger bijt fel van zich af. Als straf voor die tegenstand bombarderen de Duitsers vier dagen later Rotterdam. Nederland legt daarop de wapens neer. Voor de Weijls en de andere Leidse joden breekt een onzekere tijd aan. In augustus van dat jaar probeert een NSB-er brand te stichten in de Leidse synagoge. Dat mislukt, omdat de politie van tevoren weet wat er zal gebeuren. Verdekt opgestelde agenten wachten de aanslagpleger op en houden hem aan.

In oktober komen de eerste maatregelen tegen joden. Alle in overheidsdienst werkzame personen moeten een *Ariërverklaring* tekenen, waarbij ze de vraag moeten beantwoorden of ze al dan niet van joodse afkomst zijn. Of rijksambtenaar **Alida** de verklaring tekent, is onzeker. Zeker is, dat ze enkele weken later wordt ontslagen bij de Belastingdienst.

De Duitsers zetten hun 'zuiveringsplannen' voort, door – ondanks het felle protest van de Leidse hoogleraren – alle joodse medewerkers van de Leidse Universiteit te ontslaan.

NET DAGMEISJE
gevraagd, van 15—17 jaar,
die netjes kan werken.
Aanmelden: Kloksteeg 3
tusschen 7—8 uur.

Het kantoor van Mr. L. WEIJL
Advocaat en Procureur 9207
is verplaatst van Breestraat 51A naar
BREESTRAAT 123A
tegenover de Stadhuisruïne - Telefoon 1432.

De Brood- en Banketbakkerij
der **firma M. J. WEIJL**
KLOKSTEEG 3, BII DE UNIVERSITEIT
bestaat Donderdag **60** jaar.
Leidsche Bolussen, bekroond met zilveren medaille, heerlijke
Speculaas, Banketletters, met zuivere amandelspijs, Banket-
harten en -hammen, vervaardigd met uitsluitend zuivere natuur-
boter, Chocolade, Suikerwerken, alle soorten Koek en Banket
Men zie onze etalage. — 's Zondags versch brood
Wij gebruiken alleen Natuurboter. 2004

Op 30 december 1940 plaatst **Joseph Michael**, als (over?)moedige blijk van vertrouwen in de toekomst, een advertentie in het Leidsch Dagblad. < • Joseph Michael's optimisme blijkt onterecht. Om de joden in het nieuwe jaar nog verder in het nauw te brengen worden 'personen van geheel of gedeeltelijk joodse bloede' verplicht zich bij het bevolkingsregister te melden. Weigering wordt opgevat en bestraft als een misdrijf. Op last van de Duitse *Generalkommissaris* worden twee vette letters 'J' als brandmerk in de persoonsbewijzen van de familie Weijl gestempeld. << •

De oorlog is nog net geen twee jaar oud, als op last van de Procureur Generaal, begonnen wordt met het plaatsen van borden met het opschrift 'VERBODEN VOOR JODEN' bij winkels, cafés, theaters, zwembaden en plantsoenen. Overtreders riskeren een boete van fl. 1.000,- of een half jaar gevangenisstraf. De volgende stap in het isoleren van de 'Jood' is, alle joden boven de zes jaar te verplichten om op de openbare weg een duidelijk zichtbare gele Jodenster te dragen. De vijf gezinsleden Weijl worden gedwongen twintig Jodensterren te kopen: vier per persoon. <<< • Nog geen twee maanden later mogen ze geen gebruik meer maken van het openbaar vervoer, ze mogen niet op bezoek bij niet-joodse vrienden, geen gebruik maken van telefooncellen en moeten van acht uur 's avonds tot zes uur 's morgens verplicht thuis blijven. Doel van die 'avondklok' is om het oppakken van joden tijdens die avonduren te vergemakkelijken.

Op 21 november 1942 wordt makelaarszus **Hanna** als eerste gezinslid in Den Haag opgepakt en naar het doorgangskamp Westerbork weggevoerd. Ze wordt op transport gezet naar het vernietigingskamp Auschwitz. Na haar aankomst op 3 december 1942 wordt ze direct vergast. Het is onbekend hoe lang het duurde, voordat de Leidse familie van haar lot hoorde.

Begin 1943 komt alles in een stroomversnelling. In januari doet de verzetsman **Frans van der Reyden** een poging om **Joseph Michael** met zijn drie zussen onder te laten duiken, maar **Joseph Michael** weigert het aanbod, omdat hij denkt dat de oorlog snel voorbij zal zijn. In februari verslechtert de situatie dusdanig, dat de Weijl's zich bedenken en hun sieraden, het bestek en andere kostbaarheden in bewaring geven aan bekenden en burens voor het geval ze toch mochten worden opgepakt.

In de nacht van 5 op 6 maart 1943 vindt de eerste razzia in Leiden plaats. Op last van het hoofd van de *Sicherheitspolizei*, *Hauptsturmführer* Fischer, worden

33 joden aangehouden.

Bij de tweede razzia, op woensdag 17 maart 1943, omsingelen 25 Leidse politieagenten om kwart over vijf het Leidse joodse weeshuis aan de Roodenburgerstraat. Onder leiding van de Duitsers worden 51 weeskinderen en 9 begeleiders opgepakt. Diezelfde avond nog werken Leidse politieagenten - twee aan twee - een lijst met 'joodse adressen' af, om 41 niet-ondergedoken joden, waaronder **Helena, Joseph Michael, Judith** en **Alida Weijl**, op te halen. De arrestanten mogen hun laatste bezit in een koffer of een kussensloop proppen. Onder politiebewaking lopen ze met de andere opgepakte joden via de Breestraat naar het station. • > Daar staan oude wagons klaar met voor elke deur een agent van de *Grüne Polizei* om de 'lading' te bewaken. Pas na enkele uren worden de wagons aan een stokoude stoomlocomotief gekoppeld, die hen in de nacht van 17 op 18 maart naar het doorgangskamp Westerbork afvoert.

Op zondag 21 maart vieren de bewoners in de barakken van Westerbork *Poerim*, waarbij wordt herdacht dat op deze dag het lot van het joodse volk, dat ooit in ballingschap leefde in het Perzische Rijk, een wending nam en Esther het plan van de Perzische koning, 'om te verdelgen, doden en uitroeien alle joden, van knaap tot grijsaard, zelfs kinderen en vrouwen, op één dag', wist te verijdelen. • >>

Op dinsdag 23 maart worden 1.250 joden – waaronder de familie Weijl en de kinderen en het personeel van het Leidse joodse weeshuis – in veewagens geladen. Vanuit Westerbork vertrekken ze naar het vernietigingskamp Sobibor in Polen, waar ze drie dagen later aankomen. • >>>

Op vrijdag 26 maart 1943 worden **Helena** - 60 jaar, **Joseph Michael** - 57 jaar, **Judith** - 56 jaar en **Alida** - 50 jaar bij aankomst in de gaskamers van vernietigingskamp Sobibor vermoord. 271 andere Leidse joden ondergaan hetzelfde lot.

Op 14 april 1943 wordt de bakkerij van **Weijl** door de Duitse roof-firma *Omnia Treuhand GmbH* 'geliquideerd'. De opbrengst wordt bijgeschreven op de rekening van het Derde Rijk.

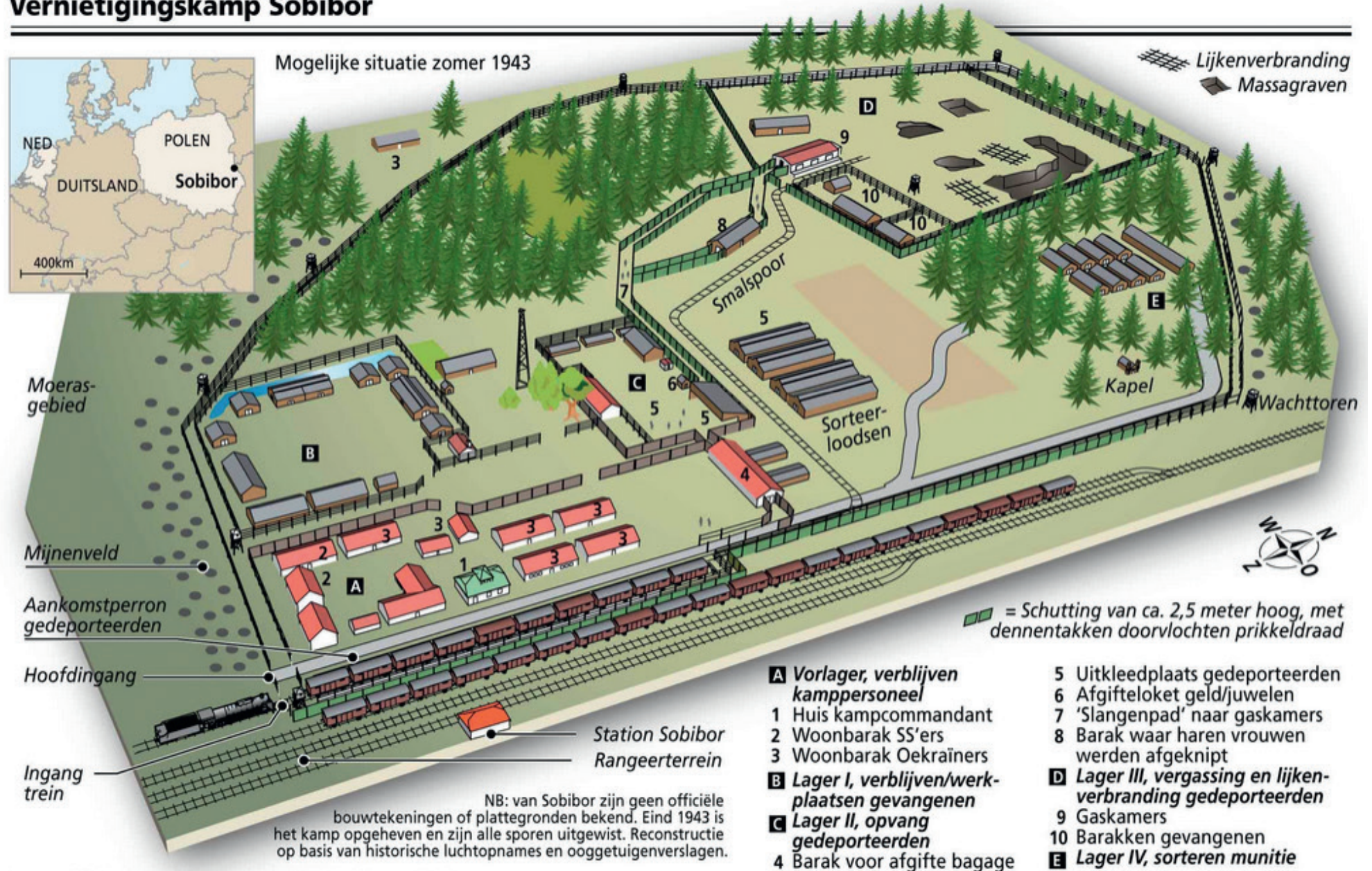
Na de oorlog keren maar 219 van de 490 Leidse joden uit de Duitse kampen of de onderduik naar Leiden terug.

Vernietigingskamp Sobibor

Mogelijke situatie zomer 1943

Lijkenverbranding
 Massagraven

Moerasgebied

Mijneveld

Aankomstperron gedeporteerden

Hoofdingang

Ingang trein

Station Sobibor
Rangeerterrein

= Schutting van ca. 2,5 meter hoog, met dennentakken doorvlochten prikkeldraad

- A** Vorlager, verblijven kampersoneel
- 1 Huis kampcommandant
- 2 Woonbarak SS'ers
- 3 Woonbarak Oekraïners
- B** Lager I, verblijven/werkplaatsen gevangenen
- C** Lager II, opvang gedeporteerden
- 4 Barak voor afgifte bagage
- 5 Uitkleedplaats gedeporteerden
- 6 Afgifteloket geld/juwelen
- 7 'Slangenpad' naar gaskamers
- 8 Barak waar haren vrouwen werden afgeknipt
- D** Lager III, vergassing en lijkenverbranding gedeporteerden
- 9 Gaskamers
- 10 Barakken gevangenen
- E** Lager IV, sorteren munitie

NB: van Sobibor zijn geen officiële bouwtekeningen of plattegronden bekend. Eind 1943 is het kamp opgeheven en zijn alle sporen uitgewist. Reconstructie op basis van historische luchtopnames en ooggetuigenverslagen.

bron: vernietigingskamp sobibor (schelvis, 2008) / undersobibor.org / deathcamps.org

AANVRAAG

In februari 2018 stuurde ik de Duitse *Stolpersteine*-organisatie een aanvraag voor de plaatsing van vijf struikelstenen voor de familie Weijl in de Kloksteeg. Ik kreeg als antwoord, dat **Gunter Demnig** zo druk bezet was, dat zijn bezoek aan Leiden op z'n vroegst over twee en een half jaar – dus pas in november 2020 – kon worden verwacht. Die wachttijd heb ik gebruikt om de vervolgstappen te doen, die bij de aanvraag horen. Ten eerste heb ik gezocht naar nabestaanden, om hun toestemming voor de steenlegging te vragen. Sommige mensen willen namelijk liever niet worden herinnerd aan het gruwelijk einde van hun familieleden. Maar in het geval van de familie Weijl vond ik geen directe afstammelingen omdat **Hanna, Helena, Joseph Michael, Judith** en **Alida** allemaal ongehuwd waren en kinderloos. Advertenties in joodse dag- en weekbladen brachten me in contact met enkele indirecte, verre verwanten. Op grond daarvan heb ik een bescheiden adreslijst kunnen opstellen van mensen, die aangaven bij de plechtigheid aanwezig te willen zijn.

De kunstenaar Gunter Demnig zou aanvankelijk op zaterdagochtend 14 november 2020 naar Leiden komen om de stenen rond 9 uur 's morgens eigenhandig te plaatsen. Begrijpelijk, maar jammer: Vanwege gezondheidsrisico moest de 73-jarige Gunter Demnig zijn novemberreis naar het Coronarode Nederland afzeggen. Het op later datum inhalen van de afspraak was geen optie, omdat zijn plaatsingsagenda voor 2021 al volgeboekt was. Op 10 november 2020 werden de vijf Stolpersteine per post ontvangen. • >

Helaas vormde de pandemie hobbel na hobbel op het struikelsteenparcours. Op grond van de aangescherpte covid-19 maatregelen werd de verleende gemeentelijke vergunning voor een steenlegging mét genodigden - ook op een alternatieve datum - ingetrokken.

Om te voorkomen dat de struikelstenen zwerfstenen worden, die na een omweg ongewild in de wachtstand belanden voor ze in de Leidse bodem rust vinden, bood een steenlegging zonder 'publiek' uitkomst.

Als er één datum voor de noodlegging in aanmerking komt, dan is het vrijdag 26 maart 2021. Op die dag is het precies 78 jaar geleden dat **Helena, Joseph Michael, Judith** en **Alida** (zus **Hanna** is hen drie en een halve maand eerder in Auschwitz voorgegaan) in Sobibor hun levens verloren. Door de stenen op die dag te leggen, kunnen we de zinloze ongerijmdheid van hun lot een suggestie

van rijm geven, hun verstrooide licht tot één enkele baan koperglans bundelen. De gemeente Leiden stelt een gelauwerde stratenmaker beschikbaar.

Op 26 maart 2021 wordt hoe dan ook een bestemming bereikt.

<http://www.stolpersteine.eu/start/>

DE AANVRAGER

Mijn naam is **Arnold Schalks**. Ik ben op 11 augustus 1956 op het Pieterskerkhof in Leiden geboren. Van 1960 tot 1961 zat ik op de Haanstra-school. Vanaf 1962 tot 1968 kreeg ik les op de Lucas van Leydenschool, toen nog op de Aalmarkt. In 1969 ging ik naar de Louise de Coligny scholengemeenschap aan de Kagerstraat waar ik in 1976 afzwaaide met het diploma Atheneum-a. In 1979 verhuisde ik naar Rotterdam om tot 1983 aan de Academie van Beeldende Kunsten te studeren. In 1983 haalde ik er mijn diploma vrije teken-, schilder- en grafische kunst.

LITERATUURLIJST

Joden in Leiden en omgeving 1933-1945 / Leonard Kasteleyn / Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in de Lakenhal / Uitgave Stedelijk Museum de Lakenhal 2003

Bagage – Leids monument voor de vervolgte en vermoorde joodse stadgenoten / Uitgave Primavera 2010 / ISBN 978-90-5997-096-0